

Doğuştan Dijital ve Dijitalleştirilmiş Arşivleri Daha Erişilebilir Hâle Nasıl Getirebiliriz? Engellerin ve Çözümlerin Belirlenmesi*

How Can We Make Born-Digital and Digitised Archives More Accessible? Identifying Obstacles and Solutions

LISE JAILLANT**

(Çev.: BURCU YILMAZ KARAHAN***)

öz

Verilere erişmek günümüzde temel bir öncelik olarak görülmektedir. Ancak arşivlerde muhafaza edilen dijital kültürel verilerin büyük bir kısmına gizlilik, telif hakkı veya teknik sorunlar nedeniyle erişilememektedir. E-posta arşivleri ve diğer doğuştan dijital koleksiyonlar genellikle kataloglanmamış, erişilemez ve kullanılamaz durumdadır. Basılı kaynakların dijitalleştirilmesiye oluşturulan arşivlere erişmek söz konusu olduğundaysa, belgeye erişimde telif hakkı büyük bir engel teşkil edebilmektedir. Dijital arşivlere erişim problemini çözmek için kesinlikle disiplinler arası iş birliklerinin sağlanması gerekmektedir. Günümüzde küresel ısınmadan sosyal eşitsizliklere kadar çok sayıda sorun bulunmaktadır ve bu sorunlar tek bir disiplin içinde çözülemez durumdadır. Aynı durum kullanıcıların erişimine kapatılmış olan “kapalı/kısıtlı” arşivler için de geçerlidir. Arşivcilerin veya dijital beşerî bilimcilerin (digital humanists) bu arşivleri anında daha erişilebilir hâle getirebilecek, mucizevi bir çözüm bulmaları beklenemez. Bunun yerine bu sorunun çözülebilmesi için, birbirleriyle neredeyse hiç temas kurmamış olan disiplinler arasında iş birlikleri kurmamız gerekmektedir. Araştırmada 26 kişiyle (arşivci, kütüphaneci ve ilgili kurumlarda görev yapan diğer uzmanlar) yapılan toplam 21 görüşmeye dayanılarak, dijitalleştirilmiş ve doğuştan dijital koleksiyonların

* Makale geliş tarihi: 17 Eylül 2024, kabul tarihi: 11 Ekim 2024.
Makalenin Künyesi: Lise Jaillant, “How can we make born-digital and digitised archives more accessible? Identifying obstacles and solutions”, *Archival Science*, Vol. 22, (2022), pp.417–436.
Bu çalışma, “How can we make born-digital and digitised archives more accessible? Identifying obstacles and solutions” adlı makalenin yazarından alınan çeviri izni doğrultusunda hazırlanmıştır.

** Lise Jaillant, School of Social Sciences and Humanities, [Loughborough University](https://www.loughborough.ac.uk), UK, l.jaillant@lboro.ac.uk, ORCID

*** Arş. Gör., [Ankara Üniversitesi](https://www.ankara.edu.tr) Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, Ankara/Türkiye, brcyilmaz@ankara.edu.tr, ORCID

kullanıcılar için daha erişilebilir hâle getirilmesinin önündeki temel engeller belirlenmiştir. Çalışmada erişime açılmamış olanlar veya sınırlı erişim (kullanıcıların belgelere erişebilmek için ilgili kuruma gitmelerini gerektiren erişim türü) imkânı sunan kurumlar da dâhil olmak üzere, koleksiyonlar için belirlenen mevcut erişim politikaları aktarılmıştır. Çalışma kapsamında, kullanıcıların erişimine kapalı olan “kapalı/kısıtlı arşivlerin” kilidini açılabilmesi için yapay zekânın etil bir şekilde kullanımı da dâhil olmak üzere, erişim sorunlarına olası çözümler ile dijital koleksiyonlara erişimle ilgili kararlara katkıda bulunabilecek, küresel çapta bir kullanıcı topluluğunun oluşturulması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Doğuştan dijital arşivler, dijitalleştirilmiş arşivler, telif hakkı, veri koruma, yapay zekâ

ABSTRACT

Access to data is seen as a key priority today. Yet, the vast majority of digital cultural data preserved in archives is inaccessible due to privacy, copyright or technical issues. Emails and other born-digital collections are often uncatalogued, unfindable and unusable. In the case of documents that originated in paper format before being digitised, copyright can be a major obstacle to access. To solve the problem of access to digital archives, cross-disciplinary collaborations are absolutely essential. The big challenges of our time—from global warming to social inequalities—cannot be solved within a single discipline. The same applies to the challenge of “dark” archives closed to users. We cannot expect archivists or digital humanists to find a magical solution that will instantly make digital records more accessible. Instead, we need to set up collaborations across disciplines that seldom talk to each other. Based on 21 interviews with 26 archivists, librarians and other professionals in cultural institutions, we identify key obstacles to making digitised and born-digital collections more accessible to users. We outline current levels of access to a wide range of collections in various cultural organisations, including no access at all and limited access (for example, when users are required to travel on-site to consult documents). We suggest possible solutions to the problems of access—including the ethical use of Artificial Intelligence to unlock “dark” archives inaccessible to users. Finally, we propose the creation of a global user community who would participate in decisions on access to digital collections.

Keywords: Born-digital archives, digitised archives, copyright, data protection, artificial intelligence

Giriş

VERİLERE erişmek günümüzde temel bir öncelik olarak görülmektedir. Ancak arşivlerde muhafaza edilen dijital kültürel verilerin büyük bir kısmına gizlilik, telif hakkı veya teknik sorunlar nedeniyle erişilememektedir. E-posta arşivleri ve diğer doğuştan dijital koleksiyonlar genellikle kataloglanmamış, erişilemez ve kullanılamaz durumdadır.¹ Basılı kaynakların dijitalleştirilmesiyle oluşturulan

¹ Doğuştan dijital belgeler, elektronik ortam üzerinde üretilmiş olan belgeleri ifade etmektedir.

arşivlere erişmek söz konusu olduğundaysa, belgeye erişimde telif hakkı büyük bir engel teşkil edebilmektedir. Bir edebiyat akademisyeni ve dijital beşerî bilimci olarak, dijital koleksiyonlara erişim sağlamaya çalışmak (ve çoğu zaman başarısız olmak) konusunda oldukça deneyimliyim. “Geleneksel” bir akademisyen olarak, birkaç yılını arşiv depolarında yer alan eski yazışmaları ve diğer basılı belgeleri inceleyerek geçirdim. Öte yandan e-posta arşivlerine, PDF'lere ve Word belgelerine erişmek çok daha zahmetlidir. Dolayısıyla çalışmalarımda, Harry Ransom Center'da yer alan Ian McEwan koleksiyonu ve Manchester'daki Carcanet Press arşivinde bulunan az sayıda e-postaya erişebildiğim için şanslıydım. Fakat doğuştan dijital verilere erişim günümüzde hâlâ olağan bir durum değil, istisna olarak görülmektedir.

Dijital arşivlere erişim problemini çözmek için disiplinler arası iş birliklerinin sağlanması kesinlikle gerekmektedir. Günümüzde küresel ısınmadan sosyal eşitsizliklere kadar çok sayıda sorun bulunmaktadır ve bu sorunlar tek bir disiplin içinde çözülemez durumdadır. Aynı durum kullanıcıların erişimine kapatılmış olan “kapalı/kısıtlı” arşivler için de geçerlidir. Arşivcilerin veya dijital beşerî bilimcilerin (digital humanists) bu arşivleri anında daha erişilebilir hâle getirebilecek, mucizevi bir çözüm bulmaları beklenemez. Bunun yerine bu sorunun çözülebilmesi için, birbirleriyle neredeyse hiç temas kurmamış olan disiplinler arasında iş birlikleri kurmamız gerekmektedir.

Bu bağlamda, özellikle bilgisayar bilimciler ile yapılacak iş birliklerinden olumlu sonuçlar elde edilebilecektir. Arşivlerde yapay zekâ ve makine öğreniminin² kullanılmasıyla birlikte, *örneğin hassas ve hassas olmayan materyaller arasında ayırım yaparak veya erişilebilirliği artırmak için etiketler ve diğer üst verilerin otomatik olarak ekleyerek*, çok sayıda arşiv belgesi açığa çıkabilir ve daha erişilebilir hâle getirilebilir. Ancak bunun için verilerin seçilmesi ve işlenmesi süreçlerinde, belirli gruplara karşı ayrımcılığa sebep olabilecek ve kolektif hafızayı etkileyebilecek ön yargılardan kaçınılması son derece önemlidir. Bu durum yapay zekâyı bir “kara kutu” olarak ele almak yerine, yapay zekâyı algoritmalarla ilişkilendirmeyi gerektirmektedir. İnsanların bir makinenin belirli sonuçlara ve kararlara nasıl ulaştığını anlayabilmesi için “Açıklanabilir Yapay Zekâ” gerekli hâle gelmiştir. AURA (Archives in the UK/ Republic of Ireland and AI) ve AEOLIAN (UK/ US: AI for Cultural Organisations) gibi ağlar dijital beşerî bilimcileri, bilgisayar bilimcilerini, arşivcileri, kütüphanecileri ve diğer paydaşları bir araya getirmektedir³.

Bu makale için dijital beşerî bilimcilerden oluşan ekibimiz Birleşik Krallık, İrlanda ve ABD'deki kütüphane ve arşivlerde çalışan profesyonellerle bir dizi görüşme gerçekleştirmiştir. Doğuştan dijital ve dijitalleştirilmiş arşivlere erişimin önündeki temel engeller ve bu engellere dair arşiv sorumlularının bakış açısı

² Yapay Zeka (AI), insan düşünme yeteneğini ve davranışını taklit edebilen akıllı makinelerin yaratılmasını ifade eden geniş bir kavramdır. Makine Öğrenimi (ML), doğrudan programlanmadan verilerden öğrenmeyi sağlayan AI'nın bir uygulaması veya alt kümesidir. Uygulamada, “AI” ve “ML” terimleri genellikle birbirinin yerine kullanılmaktadır.

³ www.aura-network.net ve www.aeolian-network.net

araştırılmıştır. Araştırmada, erişimin önündeki veri koruma mevzuatı ve telif hakkı gibi temel problemlerin herkesçe bilindiği görülmüştür. Bunun yanı sıra görüşmeler sonucunda, kurumların riskten kaçınmak ve kendi itibarlarını korumak için mevzuatı çok kısıtlayıcı bir şekilde yorumlamaları gibi erişimin önündeki diğer engeller de ortaya çıkmıştır. Görüşülen kişiler çoğunlukla bu durumdan dolayı yaşanan hayal kırıklığını dile getirmiş, verilere erişim ve ilgili mevzuat arasında daha iyi bir denge kurulması ihtiyacından bahsetmiştir. Ayrıca, bu kişiler tarafından söz konusu engellerin aşılabilmesi amacıyla dijital arşivleri daha erişilebilir hâle getirecek olası çözümler tanımlanmıştır. Öte yandan görüşülen kişilerin birçoğu, akademisyenlerin ve diğer kullanıcıların genelde dijital arşivlerin sorunlarıyla ilgilenmediklerinden yakınırken, daha yeni kaynaklar kullanmak yerine çoğunlukla basılı koleksiyonlarda geleneksel araştırma yöntemlerini tercih ettiklerini belirtmişlerdir.

Bu makalenin ilk bölümünde doğuştan dijital ve dijitalleştirilmiş koleksiyonlara erişim konusundaki mevcut araştırmalara kısaca değinilmektedir. Bir sonraki bölümde bir dizi görüşmenin ardından çalışmada kullanılan yöntem ve usule yer verilmektedir. Çalışmanın devamında sonuçlar tartışılmakta ve “araştırmacıların çoğunlukla dijital koleksiyonlara erişim konusundaki tartışmalarda söz sahibi olmadıkları” iddiası savunulmaktadır. Akademisyenlerin ve diğer kullanıcıların birlikte “masaya oturmaları” ve dijital arşiv koleksiyonlarına erişim politikalarının şekillendirilmesine katkıda bulunmaları için öneriler sunulmaktadır.

Özetle, bu makale aşağıda yer alan hususlarda katkı sağlayacaktır:

- Arşivciler, kütüphaneciler ve kurumlarda görev yapan diğer profesyonellerle yapılan görüşmelere dayanılarak, dijitalleştirilmiş ve doğuştan dijital koleksiyonların kullanıcılar için daha erişilebilir hâle getirilmesinin önündeki temel engeller belirlenmektedir.
- Farklı kurumlardaki çok çeşitli koleksiyonlara yönelik mevcut erişim düzeyleri, erişime açılmaması veya sınırlı erişim de dâhil olmak üzere (*kullanıcıların belgelere erişebilmek için ilgili kuruma gitmelerini gerektiren erişim türü*) özetlenmektedir.
- Kullanıcıların erişimine kapalı olan “kapalı/kısıtlı arşivleri” erişime açabilmek için, yapay zekânın etik bir şekilde kullanımını da dâhil olmak üzere ortaya çıkabilecek olası erişim problemlerine çözümler önerilmektedir.
- Dijital koleksiyonlara erişim için ortak kararlar alabilecek küresel bir kullanıcı topluluğunun oluşturulması önerilmektedir.

İlgili çalışmalar

Dijital koruma konusunda son otuz yılda çok sayıda bilimsel makale ve farklı çalışmalar ortaya çıkmıştır. Bilimsel çalışmalar çoğunlukla arşiv belgelerine dayanmaktadır. Ancak Dijital Beşerî Bilimler ve benzer çalışma alanları arşiv kaynaklarına nadiren başvurmaktadır. Kullanıcıların bu göreceli sessizliği, dijital koleksiyonlara ilişkin tartışmaların yapılanma biçimi üzerinde sonuçlar doğurmaktadır.

Dolayısıyla bu tartışmaların odak noktası çoğunlukla dijital koruma olurken, erişim konusu daha az ele alınmaktadır. Görüşülen kişilerden biri şunları belirtmiştir: “Çok uzun bir süredir, dijital koruma konusunda ‘erişimi’ nasıl sağlayacağımızı düşünmeden yapılan planlamaların tasarlanma biçiminde, sürecin başından sonuna hatalı yürütüldüğünü düşünüyorum”.⁴

Arşiv topluluğu, 1990'ların ortalarında e-posta arşivleri da dâhil olmak üzere dijital materyalleri korumak için stratejiler geliştirmeye başlamıştır.⁵ O dönemler dijital korumanın merkezindeki konular ihmal ve teknolojik eskime nedeniyle yok olma riski taşıyan tehlike altındaki materyaller üzerinedir. Dijital karanlık çağa ilişkin artan endişelerle birlikte, 2002 yılında İngiltere ve İrlanda'da faaliyet gösteren birkaç ajansın ortaklığıyla Digital Preservation Coalition (DPC-Dijital Koruma Koalisyonu) kurulmuştur. 2000'li yılların sonlarında arşivciler ve akademisyenler arasındaki iş birlikleri, BitCurator⁶ gibi içerik kütürlüğü için açık kaynaklı dijital kütüphane araçlarının yaratılmasıyla sonuçlanmıştır. Ancak, bu tür iş birliği örnekleri oldukça istisnai kalmış ve “kapalı/kısıtlı” arşivlere erişim konusuna nâdiren değinilmiştir.

Email Task Force (E-posta Çalışma Grubu) çalışmalarını takiben, DPC tarafından Preserving Email⁷ (E-postaların Korunması) raporu yayımlanmış, raporda “muhafazanın” artık eskisi kadar zor olmadığına dikkat çekilmiştir. Raporda odak noktanın, materyallerin korunmasından uzaklaşarak kalıcı değere sahip materyallerin değerlendirilmesi ve seçilmesine doğru kaydığı belirtilmiştir. RATOM projesi kapsamında e-posta arşivlerinin değerlendirilmesi ve işlenmesi için Doğal Dil İşleme (Natural Language Processing) geliştirmektedir⁸. Ayrıca, The UK National Archives (Birleşik Krallık Ulusal Arşivleri), tarihsel değere sahip belgelerin kalıcı olarak korunması için devlet kayıtlarını değerlendirmek ve seçmek üzere yapay zekâyı kullanma sürecindedir.

Hemen veya daha sonraki bir aşamada kullanılmayacak bir arşiv belgesini muhafaza etmenin bir anlamı bulunmamaktadır. Sara Martínez-Cardama ve Ana Pacios'un ulusal arşivler hakkında yayınlanan son makalesinde, 14 kurumun “erişim”i ve 12 kurumun “kullanım”ı öncelik olarak belirlediği tespit edilmiştir. Ancak uygulamaya bakıldığında mahremiyet, telif hakkı veya teknik sorunlar gibi büyük engellerin, dijital kültürel verilere erişimi zorlaştırdığı görülmektedir. Örneğin e-posta arşivleri söz konusu olduğunda, mahremiyet kaygıları çoğu zaman tüm koleksiyonun erişime kapatılmasına yol açmaktadır⁹. İngiliz yazar Ian McEwan arşivini Teksas'ta yer alan Harry Ransom Center'a satarken, 1997'den 2014'e kadar

⁴ Anonim, two interviews with author, 27 Mayıs 2021.

⁵ Bkz. örneğin, Bearman (1994), Cook (1994), Ross ve Gow (1999).

⁶ Bkz (Kirschenbaum ve ark. 2010). Bu rapor, şu anda dijital arşivciler tarafından yaygın olarak kullanılan BitCurator sistemini geliştiren ortaklığın temel taşı olmuştur.

⁷ Christopher Prom, Preserving Email, 2nd ed. (Digital Preservation Coalition, 2019), <https://doi.org/10.7207/twr19-01>

⁸ <https://ratom.web.unc.edu/about/> [Erişim tarihi: 17 Kasım 2021]

⁹ E-posta arşivlerine erişim konusu için Jaillant ve Johnston'ın diğer çalışmalarına bakınız.

olan on yedi yıllık e-postalarını da arşive dâhil etmiştir. İlgili arşivin araştırma rehberi (finding aid) McEwan'ın e-posta yazışmalarından kısaca bahsetmekte, bu yazışmaların “işlenmemiş olduğunu ve şu an araştırmacıların kullanımına açık olmadığını”¹⁰ belirtmektedir. Buna benzer olarak birçok koleksiyon da gizli tutulmaktadır ve kullanıcılar genellikle dijital belgelerin varlığından haberdar bile değildir. Örneğin, yazar Will Self'in British Library'de (İngiliz Millî Kütüphanesi) yer alan e-posta arşivleri, koleksiyonu tanımlayan araştırma rehberi içerisinde listelenmemiştir ve hiçbir şekilde kullanıcıların erişimine açık değildir. Dolayısıyla e-posta arşiv koleksiyonlarına çok az sayıda akademisyenin erişebilmesi, bu konudaki bilimsel araştırmalarda büyük bir boşluğa yol açmaktadır. Ayrıca, yayın aşamasında gizlilik ve telif hakkı konusundaki kaygılar da bazı problemlere sebep olabilmektedir. Sophie Baldock, 2020 yılında düzenlenen “Arşivler, Erişim ve Yapay Zekâ” konulu konferansta yaptığı sunumunda, işbirlikçi doktora programı öğrencisi olduğu dönemde İngiliz şair Wendy Cope'un British Library'de yer alan e-posta koleksiyonuna ayrıcalıklı bir şekilde erişebildiğini¹¹, ancak yazışmaların genellikle özel ve hassas bilgiler içermesi sebebiyle araştırmasının yayınlanması aşamasında zorluklarla karşılaştığını belirtmiştir. Çalışmanın yayımlanabilmesi için e-postaların yazarının yanı sıra e-postalarda adı geçen üçüncü tarafların da izni gerekmektedir. Dolayısıyla araştırmacıların bilimsel çıktılarını daha kolay alıntılanabilen verilere sahip, daha erişilebilir koleksiyonlara odaklanmayı tercih etmeleri şaşırtıcı değildir.

Genellikle dijitalleştirilmiş koleksiyonlara erişmenin, e-posta arşivlerine erişmenin aksine daha kolay olduğu düşünülmektedir. Ancak öncesinde erişilebilir olan koleksiyonlar, mahremiyet ve telif hakkı sorunları nedeniyle sonrasında erişime kapatılabilmektedir. Michelle Moravec'in, özellikle British Library tarafından 2013 yılında feminist *Spare Rib* dergisinin dijitalleştirilmesine odaklanmış olan, feminist araştırma uygulamaları ve dijital arşivler hakkındaki makalesinde, konuya yönelik olarak bireylerin mahremiyet hakkına dair vurgu yapıldığı görülmektedir. Moravec¹² “Çalışmaları bu materyallerde yer alan bireyler buna rıza gösterdi mi?” sorusuyla duruma dikkat çekmektedir. Birleşik Krallık Avrupa Birliği'nden (AB) ayrıldıktan sonra Aralık 2020'de British Library, *Spare Rib* dergisini erişime kapatacağını duyurmuştur. Aslında bu kaynak AB'nin EU Orphan Works Directive (Anonim Eserler Yönergesi) kapsamında kullanıma sunulmuş olsa da, Brexit bağlamında değişen telif hakkı kuralları *Spare Rib* dergisinin erişime tamamen kapatılmasına yol açmıştır¹³.

¹⁰ <https://norman.hrc.utexas.edu/fasearch/findingAid.cfm?eadid=01073> [Erişim tarihi: 17 Kasım 2021]

¹¹ Baldock, “Wendy Cope's Email Archive at the British Library,” presentation at the conference Archives, Access, and AI: Working with Born-Digital and Digitised Archival Collections, <https://www.poetrysurvival.com/programme-aracai-conference/> [Erişim tarihi: 17 Kasım 2021].

¹² Michelle Moravec, “Feminist Research Practices and Digital Archives,” *Australian Feminist Studies* 32 (2017): 186–201, <https://doi.org/10.1080/08164649.2017.1357006>.

¹³ Bkz. <https://journalarchives.jisc.ac.uk/britishlibrary/sparerib> [Erişim tarihi: 17 Kasım 2021]

Arşivciler, erişim sorununa giderek daha fazla önem vermektedir. 2020 yılında Born-Digital Archives Working Group (Doğuştan Dijital Arşivler Çalışma Grubu) (çoğunlukla ABD'de bulunan arşiv profesyonellerinden oluşan bir grup), doğuştan dijital materyallere erişim için bir dizi ölçüt ve uygulama kılavuzunu içeren "Levels of Born-Digital Access"i (Doğuştan Dijital Erişim Düzeyleri) yayınlamıştır. Raporda, "Erişim düzeylerinin, uygulamacılar tarafından 'uygulamacı perspektifi' düşünülerek oluşturulduğu" dile getirilmiştir. Raporda sunulanların "dijital arşiv araçları ve kavramları hakkında temel seviyede bilgiye sahip olanlar tarafından kullanılması ve referans alınması" hedeflenmiştir.¹⁴ Dijital ortamda çalışan arşivciler tarafından hazırlanan ve yine aynı kullanıcı grubunun kullanımı için oluşturulan raporda, çeşitli erişim seviyeleri özetlenmiştir. Seviye 1'de, araştırmacıların halkın erişimine açık bir bilgisayarda yer alan materyale başvurabilmesi için, fiziksel olarak bilgisayarın bulunduğu alana gitmeleri gerekmektedir. İleri düzeydeki erişim seviyelerinde ise, belgelere uzaktan erişilebilmekte ve bu belgeler gelişmiş araçlar kullanılarak analiz edilebilmektedir. Başka bir deyişle kullanıcılar ileri düzeydeki erişim seviyelerinde, evlerindeki masalarından uzaktaki arşivlere erişebilmekte ve erişilen dijital materyallere sayısal yöntemler uygulayabilmektedir.

Söz konusu çalışma her ne kadar değerli olsa da akademisyenlerin ve diğer kullanıcıların daha fazla iş birliği gerçekleştirmesine acilen ihtiyaç duyulmaktadır. Dijital koleksiyon kullanıcılarının hepsi aynı ihtiyaçlara sahip değildir. İleri düzey bilgisayar becerilerine sahip kullanıcılar, dijital beşerî bilimler akademisyenleri ve akademik olmayan kullanıcılar arasında azınlıktadır. Bu nedenle arşivciler tarafından tasarlanan ve kullanıcıları hedefleyen tek yönlü kılavuzlar yerine, dijital arşivlere erişimi daha kolay hâle getirecek stratejileri birlikte tasarlamak oldukça önemlidir.

Yöntemler, yaklaşım ve sonuçlar

Erişim sağlanmayan kapalı/kısıtlı arşivlerin araştırmacılar üzerinde yarattığı etki aşikâr olmasına rağmen, dijital koruma ve erişim konusundaki literatür araştırmacılar tarafından değil arşivciler tarafından yazılmıştır. Bu makalede söz konusu bu boşluk disiplinler arası bir bakış açısıyla ele alınacaktır. Dijital beşerî bilimciler kapalı/kısıtlı dijital arşivler konusuyla çoğunlukla ilgilenmeseler de, araştırma yaklaşımımız araştırmacıları arşivciler ile birlikte kütüphane, arşiv ve müzelerdeki diğer profesyonellerle doğrudan temasa geçirmektir. Araştırma için kurumumuzdaki Etik Kurul'dan onay aldıktan sonra, üç dijital beşerî bilimler akademisyeninden oluşan ekibimiz arşiv, kütüphane ve müzelerdeki 26 profesyonel ile toplamda 21 görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşmeler otuz dakika ile bir saat arasında sürmüş ve Birleşik Krallık, İrlanda ve Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunan profesyonellerle çevrimiçi ortamlar üzerinden görüşülmüştür. Görüşülen

¹⁴ Shira Peltzman ve diğerleri, Levels of Born-Digital Access (Digital Library Federation, part of the Council on Library and Information Resources (CLIR), Alexandria, VA), <https://osf.io/r5f78/> [Erişim tarihi: 12 Haziran 2021]

kişilerin çoğu makalede ve diğer araştırma çıktılarında isimlerinin yer almasını kabul etmiştir.

Mülakat yapılacak kişilerin seçimi mevcut kişisel bağlantılar aracılığıyla yapılmıştır. Seçilen kişilerin müsait olmadığı durumlarda, görüşülecek kişiler genellikle diğer meslektaşlarını önermiştir ve bu durum kartopu tekniğiyle ek görüşmeler yapılmasını sağlamıştır. Mevcut bağlantılar üzerinden mülakat yapılacak kişilerin seçilmesi, özellikle de tüm bağlantılar aynı türden bir geçmişe sahipse, sonuçları çarpıtabilmektedir. Dolayısıyla bu çalışmaya cinsiyet (12 kadın ve 14 erkek), kariyer aşaması (kariyerinin başındaki profesyonellerden emekli profesyonellere kadar) ve coğrafi konum açısından geniş bir yelpazedeki profesyonelleri dâhil etmeye özen gösterilmiştir. Bu kapsamda National Library of Scotland (İskoçya Ulusal Kütüphanesi), National Library of Wales (Galler Ulusal Kütüphanesi), National Library of Ireland (İrlanda Ulusal Kütüphanesi) ve ABD Doğu Yakası'ndaki Ivy League kurumlarındaki (Yale, Harvard) uygulayıcılarla görüşülmüştür. Görüşülen kişiler British Library veya The National Archives UK (Birleşik Krallık Ulusal Arşivleri) gibi büyük metropol kültür kurumlarının yanı sıra Seven Stories (Newcastle-upon-Tyne'da çocuk kitapları üzerine uzmanlaşmış bir müze) veya Dublin'deki Irish Traditional Music Archive (İrlanda Geleneksel Müzik Arşivi) gibi daha küçük kurumlarda da çalışmaktaydı.

Örneklemin çeşitliliğine dikkat etmemize rağmen daha büyük kurumların daha fazla yansıtıldığını kabul etmekteyiz. Bunun nedeni bu kurumların doğuştan dijital ve dijitalleştirilmiş koleksiyonlarını etkin bir şekilde yönetmelerine imkân veren finansal kaynaklara ve yeterli personele erişimlerinin olmasıdır. Söz konusu daha küçük koleksiyonlar olduğunda, dijitalleştirme programları veya dijital kaynaklarla kurulan stratejik bağlantılar çoğu zaman imkân dâhilinde değildir. Rachel Hosker (Arşiv Müdürü ve Özel Koleksiyonlar Başkan Yardımcısı, Centre for Research Collections, University of Edinburgh) görece avantajlı ve daha az avantajlı kurumlar arasındaki bu uçurumu fark etmiştir. Hosker konuyla ilgili olarak “Gerekli becerilere sahip olsak da pek çok noktada birlikte çalışabileceğimiz yazılımcılar bulunmuyor” demiştir.¹⁵

Görüşmelerin formatı yarı yapılandırılmış olup, soru listesi önceden görüşülen kişilere gönderilmiş ve görüşmeler sırasında takip soruları sorulmuştur. Sorular her görüşülen kişiye göre uyarlanmasına rağmen, anket şablonu aşağıdaki gibidir:

Çalışma geçmişi ve deneyim

1. Bana çalışma geçmişiniz hakkında daha fazla bilgi verebilir misiniz? Bu işbaşılamadan önce ne yapıyordunuz?
2. Kurumunuzda bulunan koleksiyonların türlerini tanımlayabilir misiniz?

¹⁵ Rachel Hosker, Interview with author, 19 Mayıs 2021.

3. Kurumunuzu her yıl kaç araştırmacı ziyaret ediyor (yaklaşık olarak)? Bu araştırmacıların çoğunlukla akademisyenler mi yoksa halktan kişiler mi olduğunu biliyor musunuz?
4. Kurumunuzun COVID pandemisinin getirdiği zorluklara nasıl yanıt verdiğini açıklayabilir misiniz?

Dijitalleştirilmiş koleksiyonlar

5. Bize kurumunuzdaki mevcut dijitalleştirme projeleri hakkında daha fazla bilgi verebilir misiniz? Şu anda kaç koleksiyon dijital ortamda mevcut?
6. Tüm dijital koleksiyonlara uzaktan erişilebiliyor mu? Yoksa erişim için kısıtlamalar var mı (kurumu fiziksel olarak ziyaret etmek, oturum açmak ve kişisel bilgi vermek vb.)?
7. Genel resme bakarsanız, Birleşik Krallık'ta ve başka yerlerde dijitalleştirilmiş arşivlerin önündeki zorluklar ve beklentiler nelerdir?

Doğuştan dijital koleksiyonlar

8. Bildiğiniz gibi, doğuştan dijital koleksiyonlar pek çok nedenden ötürü nadiren kullanıcıların erişimine açıktır. Bu arşivlere erişim açısından kurumunuzdaki durumu anlatabilir misiniz?
9. Doğuştan dijital koleksiyonları kullanıcılar için nasıl daha erişilebilir hâle getirebiliriz?
10. Birleşik Krallık ve başka yerlerdeki diğer kurumlarla doğuştan dijital koleksiyonlar ve projeler ile ilgili herhangi bir ortaklığınız var mı?
11. Birleşik Krallık'ta ve başka yerlerde doğuştan dijital arşivlerin karşılaştığı zorluklar ve beklentiler nelerdir?

Diğer işler

12. Bize söylemek istediğiniz başka bir şey var mı?

Görüşülen kişilerin bu sorulara verdikleri yanıtlar, dijitalleştirilmiş ve doğuştan dijital koleksiyonlara erişimi engelleyen yaygın sorunların tespit edilmesini, belirli kurumlarda seçilen koleksiyonlara (örneğin internet arşivleri veya e-posta arşivleri gibi) mevcut erişim düzeylerini belirlenmesini, yapay zekâ ve makine öğrenimi gibi gelişmiş teknolojilerin kullanımı da dâhil olmak üzere erişim sorunlarına olası çözümlerin araştırılmasını sağlamıştır. Bu sonuçlara dayanılarak, erişime kapalı kültürel varlıklara ulaşabilmek için arşivciler ve koleksiyon sahipleri arasında daha fazla etkileşime ihtiyaç olduğu savunulmaktadır.

Dijitalleştirilmiş koleksiyonlara erişimin önündeki engeller

Dijitalleştirilmiş koleksiyonlar, hem yüksek kaliteye sahip dijital kopyalar ve üst veriler üretmek için maliyet ve teknik uzmanlık gerektirmesi, hem de tüm koleksiyonların ilk etapta dijitalleştirilemeyecek olması nedeniyle kurumlardaki tüm koleksiyonun azınlığını oluşturmaktadır.

İlk olarak, teknolojik eskime eski formattaki belgeleri okuyacak ekipmanı bulmayı zorlaştırmaktadır. Örneğin, VHS veya Betamax formatındaki manyetik kasetlerin oynatıcıları her geçen gün daha az bulunur hâle gelmektedir. Stuart Lewis'e (Dijital Süreçlerden Sorumlu Müdür Yardımcısı, National Library of Scotland- NLS) göre bunlar, üç veya dört yıl içinde neredeyse tamamen yok olma riskiyle karşı karşıya kalacaktır. Lewis'in de değindiği gibi oynatıcılar olmadan, “kayıt ortamı iyi durumda olsa bile, dijitalleştirme işlemi gerçekleştirilememektedir”.¹⁶ NLS kısa süre önce 10.000 manyetik bantı dijitalleştirmek için bir proje dosyasını onaylamıştır. Bu durum kâğıt tabanlı dijitalleştirmeye kıyasla, görsel-işitsel dosyaların boyutu nedeniyle hâlihazırda depolanan verileri önemli ölçüde arttıracaktır.

İkinci olarak, dijitalleştirme projeleri öncelikli olarak kabul edilen materyallerin seçilmesine ve daha az önemli ya da değerli görülen materyalin hariç tutulmasına dayanmaktadır. Anthea Seles (Genel Sekreter, International Council on Archives) bu konuda “Hangi toplulukların, hangi belgelerin dijitalleştirileceği, dijitalleştirme stratejik kararlarında kimin temsil edilip kimin edilmeyeceği konusunda büyük bir tartışma söz konusu” demiştir.¹⁷ Örneğin, George Floyd'un öldürülmesinin ardından Dorothy Berry (Dijital Koleksiyonlar Program Yöneticisi, Harvard Houghton Library) Afro-Amerika belgelerinin çok azının dijitalleştirildiğini fark etmiştir. Ardından 2.000 belgeyi dijital ortama aktarmak için bir projeye öncülük etmiştir.¹⁸

Telif hakkı, bazı koleksiyonların dijitalleştirilmemesinin ya da dijital kopyaları mevcutken kullanıma sunulmamasının bir diğer nedenidir. Treasa Harkin (Kütüphaneci, Irish Traditional Music Archive) ITMA'nın yıllar içinde geleneksel müzik topluluğu arasında çok güçlü bir güven ortamı oluşturduğuna dikkat çekerek “Bu güvenin bir kısmı, arşive bir şey verdiğinizde bunun güvende olduğunu ve web sitesinde veya çevrimiçi bir yerde ortaya çıkmayacağını bilmeniz üzerine kuruludur” demiştir.¹⁹ Arşivler, bu güveni korumak ve daha fazla dijitalleştirilmiş materyali kullanıcıların erişimine sunmak arasında bir denge kurmaya çalışmaktadır. Bu süreç, izin için telif hakkı sahipleriyle görüşmeyi veya farklı erişim düzeylerini araştırmayı (örneğin sadece kullanıcı adı ve şifre ile kayıt olan kullanıcılara çevrimiçi erişim hakkı tanımak gibi) gerektirmektedir.

Telif hakkı sahiplerinin ya da onların maliklerinin hiçbir iz bırakmadan ortadan kaybolduğu durumlarda izin almak son derece karmaşık bir süreç hâline gelmektedir. Stuart Lewis, National Library of Scotland arşivlerinde yer alan materyalleri dijital ortama aktarmak için onları bağışlayan ya da depolayan kişilerden herhangi bir izin almadıklarını belirtmiş “Yirmi beş yıl önce, ‘Bunu dijital ortama

¹⁶ Stuart Lewis, Gill Hamilton, and Stephen Rigden, Interview with author, 19 Mayıs 2021

¹⁷ Anthea Seles, Interview with author, 28 Mayıs 2021.

¹⁸ [Anonim], Interview with author, 28 Mayıs, 2021.

Ayrıca bkz. <https://news.harvard.edu/gazette/story/2020/07/houghtons-2020-21-digitization-focus-black-american-history/>. [Erişim tarihi:19 Kasım 2021]

¹⁹ Treasa Harkin ve Liam O'Connor, Interview with author, 20 Mayıs 2021.

aktarıp çevrimiçi erişime açabilir miyiz' diye sormazdık" demiştir.²⁰ Telif hakkı izinlerini geriye dönük olarak almanın zorluğu, NLS'nin neden el yazması materyallerin dijitalleştirilmesine öncelik vermediğini ve NLS'ye ait Data Foundry web sitesinde bulunan dijitalleştirilmiş koleksiyonların büyük bölümünü oluşturan kamu mülkiyetindeki eserler gibi daha az sorunlu belgelere odaklanmayı tercih ettiğini açıklamaktadır.²¹

Dijital çağdan önce kaydedilen materyallerle ilgili telif hakkı sorunları Yale University Library Fortunoff video arşivleri de dâhil olmak üzere çoğu arşivi etkilemektedir. Holokost'tan hayatta kalanların ifadelerinden meydana gelen bu koleksiyon oluşturulurken, görüşülen kişiler röportajların kaydedilmesine izin vermiş ancak röportajların internette herhangi bir yerde yayınlanmasına karşı çıkmışlardır. Bu durum, koleksiyonları Abby Gondek (Morgenthau Misafir Araştırmacı, FDR Library and Roosevelt Institute) gibi araştırmacılar için daha az erişilebilir hâle getirmektedir. Gondek, "Hayatta kalanların konuya dair çok fazla tanıklığı olmasına rağmen bunları dinleyemiyorsunuz, söz konusu arşive ya da kayıtların tutulduğu ilgili alanlara gitmediğiniz sürece sadece bazı kısımlara erişebiliyorsunuz ve buralarda kayıtları dinleyebiliyorsunuz" demiştir.²²

Veri koruma, hassas materyaller içeren dijitalleştirilmiş koleksiyonlara erişimin artırılmasının önündeki dördüncü büyük engeldir. Birleşik Krallık ve Avrupa Birliği'ndeki arşiv kurumlarının AB'deki General Data Protection Regulation'a (Genel Veri Koruma Yönetmeliği- GDPR) ve İngiltere'deki 2018 Data Protection Regulation'a (Veri Koruma Yönetmeliği) uymaları gerekmektedir. Bireylerin tıbbi kayıtları da dâhil olmak üzere sağlık ve tıpla ilgili mahremiyet içeren verilere sahip bir kurum olan Londra'daki Wellcome Collection için hassas belgelerin yayılmasını önlemek temel bir sorun kaynağıdır. Wellcome arşivi, iş süreçlerine dair yer alan bilgiler de dâhil olmak üzere farklı türden gizli bilgileri içermektedir. Bu nedenle Wellcome, on yıldan daha eski materyalleri dijital ortama aktarmamaktadır. Diğer belgeler için arşivciler risk yönetimi yaklaşımı benimsemektedir. Bu kapsamda belgelerde belirli bir serinin bir kısmı alınarak değerlendirilmekte, değerlendirme sonucunda ilgili belgelerde çok sayıda hassas veriye erişilirse, ilgili seriden daha fazla belge değerlendirmeye tabi tutularak süreç yürütülmektedir. Bazı durumlarda, kültürel açıdan hassas olan veya uygun olmayan bir üslup kullanılan ya da sadece görüntüsü hoş olmayan (ameliyat görüntüleri gibi) vb. belgeleri belirlemek için daha ayrıntılı bir inceleme yapılmaktadır. Bu belgeler dijitalleştirilmekte ve çevrimiçi olarak kullanıma sunulmaktadır ancak öncesinde kullanıcılar görmek üzere oldukları şey hakkında uyarılmaktadır.²³

Çok büyük arşivlerde hassasiyet incelemesi zorlu bir süreç olabilmektedir. Hassas olmadığı düşünülen koleksiyonların problem yaratabilecek materyaller

²⁰ Stuart Lewis, Gill Hamilton, and Stephen Rigden, Interview with author, 19 Mayıs 2021

²¹ <https://data.nls.uk/data/digitised-collections/>. [Erişim tarihi: 19 Kasım 2021]

²² Abby Gondek, Interview with author, 20 Mayıs 2021.

²³ [Anonim], Two interviews with author, 27 Mayıs 2021.

içermesi her zaman mümkündür. The National Library of Scotland, dijitalleştirilecek koleksiyonları veri koruma ve telif hakkı sorunları açısından incelemeye olanak veren ve ek koşullar içeren bir dizi güvenlik kontrolünden geçirmektedir. Stephen Rigden (Dijital Arşivci, The National Library of Scotland) konuyla ilgili “Dijitalleştirme için kriterlerden biri, bir referans sistemi olmasıdır. Birinin belirli bir bağlamda belirli bir dosyaya geri dönebilmesi için düzenlenmesi, tanımlanması ve numaralandırılması için belgelerin nihai düzende olması gerekmektedir” ifadelerini kullanmıştır.²⁴

“Daha Fazla Ürün, Daha Az Süreç” akımını benimseyen bazı araştırmacılar, bu kuralların gerekenden fazla olduğunu, koleksiyonlar tam olarak düzenlenmemiş ve hâlâ sorun teşkil edebilecek nitelikte bilgiler içeriyor olsa bile, belgeleri dijitalleştirmenin ve erişime açmanın her zaman daha iyi olduğunu savunmaktadır. Bu çerçevede, hiçbir koleksiyonun kusursuz bir şekilde organize edilemeyeceği gibi, hiç kimsenin de tüm hassas belgelerin ortadan kaldırıldığını garanti edemeyeceğini öne sürmektedirler. Dennis Meissner ve Mark Greene 2010 tarihli makalelerinde “en büyük etik zafiyetimiz erişimin engellenmesinden kaynaklanmaktadır ve ‘hassas’ veri içeren ancak herhangi bir sözleşme ile kısıtlaması bulunmayan materyallerin, erişime açılmasından kaynaklanan güvenlik açıkları bunun yanında sönük kalmaktadır” demiştir.²⁵

Doğuştan dijital koleksiyonlar: üretimden erişim sürecine

Basılı koleksiyonların dijital kopyalarının aksine, doğuştan dijital koleksiyonlar genellikle tek bir bütün olarak satın alınmamakta, daha ziyade basılı ve doğuştan dijital kaynakların olduğu hibrit koleksiyonların bir parçası olarak arşivlere sunulmaktadır. Tek başına doğuştan dijital koleksiyonların pazarlanması için henüz pazar oluşmamıştır. Çalışma kapsamında görüşme gerçekleştirilen uzmanlardan biri: “Biri orijinal belgelere erişimi teklif ettikten sonra bir başkası gelip bu belgelerin fotokopilerini sunsa, içerik aynı olsa bile fotokopiler kabul edilmez” söylemiyle bunun sebebini ortaya koymuştur.²⁶ Fotokopilere benzer olarak, doğuştan dijital koleksiyonlar da içeriğe erişim sağlamak ve kolayca çoğaltılabilmektedir. Ancak bir koleksiyonun finansal değeri orijinal nüshaların sahip olduğu atmosfere ve koleksiyonun yaratıcısıyla olan bağlantısına dayanmaktadır.

Özel koleksiyonların orijinal nüshalara değer vermesinin nedenlerinden biri, bu nüshaların sergilerde rahatlıkla sunulabilmesidir. Benzer olarak “Seven Stories” Müzesi, orijinal nüshaları kullanarak çocuklar ve ebeveynleriyle etkileşim kurmayı yönetim stratejisinin temeli olarak ele almaktadır. Koleksiyon Müdürü Krie McKie konuyla ilgili aşağıda yer alan ifadeleri kullanmıştır:

²⁴ Stuart Lewis, Gill Hamilton, and Stephen Rigden, Interview with author, 19 Mayıs 2021

²⁵ Mark Greene, Denis Meissner, “More Product, Less Process: Revamping Traditional Archival Processing,” *American Archivist* 68 (2005): 208–63, <https://doi.org/10.17723/aarc.68.2.c741823776k65863>

²⁶ [Anonim], Two interviews with author, 27 Mayıs 2021.

“Enid Blyton'un arşivi, veya bir kısmı, burada tutulmaktadır ve Afacan Beşler, Noddy serileri gibi kitaplarının pek çok müsveddesi elimizde bulunmaktadır. Bu müsveddelerden birini kullanıcı gruplarına göstermek ve bunun Enid Blyton'a ait bir müsvedde olduğunu söylemek gerçekten çok kolay ve bu durumun bir özgünlüğü de var. Ancak doğuştan dijital belgeler söz konusu olduğunda, bir Word dosyasına aynı düzeyde heyecan veya ilgi nasıl yaratılabilir bilmiyorum.”²⁷

Bazı kurumlar doğuştan dijital sanat eserlerini sergilemek yerine o eserin oluşturulduğu orijinal bilgisayarı sanat eseri olarak sunmaktadır. Örneğin Harvard's Houghton Library, yazar Jamaica Kincaid'in dizüstü bilgisayarlarından birini düzenlenecek olan bir etkinlikte sergilemeyi planlamaktadır.²⁸ Zira yazarın eserlerini yaratma sürecinde dokunduğu bilgisayarın, o bilgisayar ile oluşturulmuş olan dijital eserlerin yoksun olduğu bir enerjiye/auraya sahip olduğu düşünülmektedir.

Günümüzde satın alınan veya bağışlanan koleksiyonlar genellikle dijital devrimden önce oluşturulmuştur. Son zamanlarda yeni nesil içerik oluşturucularının ortaya çıkmasıyla birlikte, gelecekte koleksiyonların büyük bölümünü doğuştan dijital kayıtların oluşturması muhtemeldir. Bazı kurumlar bu durumu öngörerek, tüm kariyerlerini daktilo ve diğer klasik araçlar yerine bilgisayar kullanarak geçirmiş yazarlara yönelik aktif çalışmalar yürütmektedir.

National Library of Ireland (NLI), 2019 yılında çok satan yazar Marian Keyes'in (1963 doğumlu) “Çıkmaz Sokağın Sırrı” adlı romanının yayımlanmasıyla ilgili dijital materyalleri kütüphaneye bağışladığını duyurmuştur. Bu materyaller arasında kitap kapağı örnekleri, taslaklar ve ön baskılar; yazarın kitaptaki karakterleri ve yazma sürecini tartıştığı videolar; tanıtım materyalleri, sosyal medya etkileşimleri ve romanın zaman çizelgesi yer almaktadır.²⁹ NLI personeli *zenginleştirilmiş koleksiyon* (British Library tarafından geliştirilen bir kavram) ruhuna uygun olarak, ayrıca Keyes'in çalışma alanının fotoğraflarını da çekmiştir.³⁰ Zenginleştirilmiş koleksiyon, yazarların çalışma odalarının interaktif fotoğraflarını oluşturmak, arşiv sorumlularıyla röportaj gerçekleştirmek veya sorumluların çalışma ortamlarında video-konferans turları düzenlemek gibi çeşitli yöntemlerle, günümüz arşivlerinin edinimlerini çevreleyen yeni içerikler oluşturmayı amaçlamaktadır. Bu girişim, araştırmacıların ek bağlamları keşfetmelerini sağlamak ve böylece yeni bir koleksiyonla ilk kez karşılaşan küratörün sahip olduğu ayrıcalıklı konumu yeniden ortaya çıkarmaktadır.

NLI, web arşivleme programının bir parçası olarak, internet ve medya ortamları üzerinde güçlü bir kitlesi olan Keyes'in web sitesini ve Twitter akışını derleme çalışmalarına başlamıştır. NLI, doğuştan dijital bu koleksiyonla birlikte, kadın yazarların kayıtlarının derlenmeye değer olduğuna dair önemli bir mesaj vermektedir. Kurum, kendisini geleneksel olarak sadece erkek eser yaratıcılarına

²⁷ Krie McKie, Interview with author, 28 Mayıs 2021.

²⁸ [Anonim], Two interviews with author, 28 Mayıs 2021.

²⁹ <https://www.nli.ie/en/list/latest-news.aspx?article=2a51d71e-584f-4779-a3f0-0f3d023cc179> [Erişim tarihi 19 Kasım 2021]

³⁰ Della Keating and Joanna Finegan, Interview with author, 28 Mayıs 2021

ait olmayan, orijinal nüshalarla birlikte geleneksel ve popüler kültür arasındaki katı hiyerarşilere odaklanmayan, koleksiyonculuk modelleriyle kısıtlanmayan ve geleceği hedefleyen bir kurum olarak tanımlanmaktadır. Della Keating (NLI, Dijital Koleksiyonlar Müdür Yardımcısı), konuyla ilgili “Müdürümüz, çeşitlilik ve kapsayıcılığın büyük bir savunucusudur” demiş ve eklemiştir: “Çeşitlilik ve kapsayıcılık, kütüphanelerin toplumsal değişimi yansıtmadaki rolü açısından da bakış açımızın önemli bir parçasıdır”³¹. Marian Keyes arşivi, “Yes Equality Visual Digital Archive” (İrlanda’da eşcinsel evliliğe ilişkin 2015 referandumu hakkında) da dâhil olmak üzere, bir dizi doğuştan dijital öncü projenin bir parçasıdır.³²

Transport for London (TFL), koleksiyonun arşiv deposuna aktarımını bekleyerek pasif bir rol oynamak yerine, arşiv belgelerinin üreticilerine ulaşma konusunda aktif rol oynayan kurumlardan biridir. TFL’de görev yapan arşivci Tamara Thornhill, 2012 Londra Olimpiyatları hakkında dijital bir koleksiyon oluşturulmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu koleksiyonu bünyesinde barındıracak uygun bir platform oluşturmak için teknik bir ekiple birlikte çalışmalar yürütmüştür. Sonrasında oyunların nakliyesinin gerçekleştirilmesinde görev almış olan ekiplere ulaşarak, ellerindeki kayıtları bu platforma aktarmalarını istemiştir. Thornhill’in ekibi ayrıca, çalışanların Olimpiyatlar sırasında yaşadıkları deneyimlerle ilgili görüşmeler gerçekleştirmiştir. Görüşmeler yapılırken bazı üst düzey çalışanlar hâlâ medyada yer alması sebebiyle, her şeyin mükemmel bir şekilde planlandığı ve hiçbir şeyin ters gitmediği izlenimini oluşturan ifadeler kullanmışlardır. Ancak iki yıl sonra yapılan takip görüşmelerinde daha farklı bilgiler ortaya çıkmıştır. Thornhill, yaptığı görüşmelerle sözlü tarih oluşturulmasına öncülük etmenin yanı sıra, mümkün olduğunca eksiksiz bir koleksiyona sahip olmak için, oynanan oyunlara yönelik ekstra dijital kayıtlar olup olmadığını tespit etmek amacıyla sosyal medya ve kurumsal ağlarda bir dizi görüşme gerçekleştirmiştir. Buna yönelik olarak Thornhill, “İhtiyacımız olan ve olması gereken her şeye sahip olduğumuz konusunda son derece eminim” demiştir.³³

Bu yaklaşım arşivcilik camiasında tartışmalara yol açmıştır. Çalışma kapsamında görüşülen ve UK Central Government’ta bilgi yönetimi alanında çalışan bir kişi bu belirsizliğe yönelik olarak “Arşivciler bu duruma biraz şüpheyle yaklaşmakta – tarihin akışı bozuluyor olabilir mi? Yoksa sadece belgeyi mi değerlendiriyoruz?” söyleminde bulunmuştur.³⁴ Bununla birlikte, XIX. yüzyıldaki *respect des fonds* (organik yöntem) kavramı, arşiv belgelerinin koleksiyon sahiplerinden kurumsal ve fonksiyonel ilişkilerini değiştirmeden alan arşivcinin, daha edilgen bir rolü olduğunu ima etmektedir. Ancak doğuştan dijital koleksiyonlar genellikle herhangi bir düzenleme işlemine tabi tutulmamakta, kolayca kopyalanabilmekte ve birden fazla ortamda aktif olarak yönetilmeden tutulabilmektedir. Bu nedenle, doğuştan dijital

³¹ Della Keating and Joanna Finegan, Interview with author, 28 Mayıs 2021

³² <https://www.nli.ie/en/born-digital-collection.aspx> [Erişim tarihi 20 Kasım 2021]

³³ Tamara Thornhill, Interview with author, 27 Mayıs 2021.

³⁴ [Anonim], Interview with author, Kasım 2020.

koleksiyonlarda *respect des fonds* yaklaşımının tersine, aktif bir yaklaşım benimsemek, gelecekteki araştırmacıların ihtiyaçlarına pragmatik bir yanıt olarak değerlendirilebilir. Örneğin Brexit'in ya da Londra Olimpiyatları'nın tarihiyle ilgilenen kullanıcılar, kayıtların farklı yerlerde tutulması yerine tek bir yerde ve doğru biçimde indekslenmiş olmasını daha kullanışlı bulacaklardır.

Ancak görüldüğü üzere, doğuştan dijital koleksiyonların çoğu araştırmacılara açık değildir. Buna şu anda üzerinde çalışılan NLI'daki "Marian Keyes"e erişimi birkaç personelle sınırlı olan "TFL London Olympics" arşivi de dâhildir. Peki erişimin önündeki temel engeller nelerdir? Dijitalleştirilmiş arşivler gibi, doğuştan dijital koleksiyonlar da genellikle hassas materyaller içermektedir. Uygulamada pek çok kurum sorunlu belgeleri yayınlamaktansa erişimi tamamen kapatmayı tercih etmektedir. Veri koruma mevzuatının Avrupa'dakinden çok daha az kısıtlayıcı olduğu Amerika Birleşik Devletleri'nde dahi, doğuştan dijital arşivlerde adı geçen yaşayan bireylerin mahremiyetinin tehlikeye atıldığı durumlar yaşanmaktadır. Çalışma kapsamında görüşülen kişilerden biri, UCLA'daki (University of California, Los Angeles) "Susan Sontag" arşivinde yaşanmış olan bir vakanın, arşivlerde mahremiyet konusunda fikrinin değiştirmesine neden olduğunu söylemiştir:

*"Kariyerimin ilk dönemlerinde, mahremiyeti ve gizliliği korumanın arşivin sorumluluğu olduğuna inanmıyordum. Bakış açımına göre arşiv belgesi bir 'belge'ydi ve çoğu zaman bunun nasıl kullanıldığına dair bir algım oluşmamıştı. Bu süreçte başkaları, gerçekten önemli bilgilerin açığa çıkması için bu durumdan faydalandı ve genellikle güçlü kişiler tarafından yayınlanması istenmeyen bilgiler engellendi."*³⁵

Bu konudaki dönüm noktası, Susan Sontag'ın e-posta arşivleri ve sabit disklerine erişim sağlayan UCLA'lı iki doktora öğrencisi tarafından yazılan, 2014 tarihli bir makalenin *Los Angeles Review of Books*'ta yayımlanması olmuştur.³⁶ Makalede yer alan bilgiler, Sontag'ın fotoğrafçı Annie Leibovitz ile olan ve Sontag'ın yaşamı boyunca inkâr ettiği (2004 yılında öldü) ilişkisini ortaya çıkarmıştır. Makalede ayrıca Sontag'a ait kayıtlar içerisinde Leibovitz'in taşıyıcı anneliğine ilişkin hassas belgeler bulunduğu bilgisi de yer almaktadır. Söz konusu makalede yasadışı bir durum bulunmamaktadır. Ancak çalışma kapsamında görüşülen ve ilgili arşivde görevli olan kişi, bu durumu son derece etik dışı bir mahremiyet ihlali olarak görmektedir. Görüşülen kişi, şirketlerin bireylerin telefonlarından ve bilgisayarlarından büyük miktarda veri topladığı böyle bir dönemde, kütüphanelerin ve arşivlerin bu eğilime direnmesi ve mahremiyeti korumaya özen göstermesi gerektiğini düşünmektedir (Ryan Cordell de *Makine Öğrenimi+Kütüphaneler 2020* raporunda aynı argümanı savunmuştur).

³⁵ [Anonim], Interview with author, Kasım 2020.

³⁶ Jeremy Schmidt, Jacquelyn Ardman, "On Excess: Susan Sontag's Born-Digital Archive," *Los Angeles Review of Books* (2014), <https://lareviewofbooks.org/article/excess-susan-sontags-born-digital-archive/> [erişim tarihi: July 14, 2021]

Gizli ve hassas belgeler basılı koleksiyonları da etkilemektedir. Arşivler, uzun zamandır arşiv belgelerinin erişime açılacağı ileri bir tarih belirleyerek erişimi yönetmektedir. Yasal olarak koleksiyonlarını kamunun erişimine açmak zorunda olmayan özel arşivler bile, araştırmacıların belirli bir süre sonra bazı belgeleri incelemesine izin vermektedir. Arşivin ya da bir kısmının açılması konusu şirket içinde sıklıkla tartışılmaktadır. Örneğin, arşivinde 1846 yılına kadar uzanan belgeleri barındıran bir iletişim şirketi olan British Telecom'un, Londra'daki arşivinde yer alan belgeler 1984 yılında British Telecom'un özelleştirilmesinden önce oluşturulmuşsa, kamuya açıktır. Kullanıcılar “Public Records Act” ve “Freedom of Information Act” kapsamında bunları görüntüleme hakkına sahiptir. Buna rağmen, 32 yıl boyunca BT'de arşiv müdürü olarak çalışmış olan James Elder, “hâlâ devlet düzeyinde gizlilik işaretine sahip olan ve bu nedenle henüz erişilemeyen birkaç belge bulunmakta” demiştir.³⁷1984'ten sonra oluşturulan belgeler (doğuştan dijital belgeler de dâhil) çoğunlukla kapalıdır. BT'de kültürel miras ve arşiv uzmanı olarak çalışan David Hay'in de belirttiği gibi:

“Özelleştirme sonrasında, ilk dönem belgeleri açmak bile belirli bir süre için son derece zor olacaktır, çünkü söz konusu riskle ilgili olarak avukatlar ve üst düzey yöneticiler BT'nin son derece katı düzenlemelere tabi, büyük bir işletme olduğunu göz önünde bulunduracaklardır. Ayrıca kanun düzenleyici kurumların ve hükümetin yaptığımız işle doğrudan ilgisi bulunmaktadır. Şirket olarak büyük vergi problemlerimiz mevcut ve HMRC (Her Majesty's Revenue and Customs) ile sürekli olarak bir anlaşmazlık yaşanmakta. Sıklıkla endüstriyel tazminat davaları ile karşılaşmaktayız. BT'yi olası bir riske atabilecek herhangi bir şeyi neden erişime açmak isteyelim ki? Yasal olarak buna hakkımız varsa kapalı tutmak çok daha kolay olacaktır (28 Mayıs 2021).”

Oldukça kısıtlayıcı olan bu erişim politikası çerçevesinde bile, bazı materyallerin henüz kesinleşmemiş bir zaman aralığı içinde erişime açılması planlanmaktadır. Elder, “Üretilen belgelerin 30, 40, 50 yıl ya da daha fazla süre için sürekli olarak artış gösterdiğini ve sonrasında araştırmacıların erişimine açıldığını düşünelim. Bu belgelerin araştırmalarda kullanılabilmesi için, amacı belirlenmiş bir araştırma süreci gerekmektedir. Bu durumda sonuçların çalışma yayınlanmadan önce paylaşılması ve bunun da bir şekilde denetiminin sağlanması gerektiğini düşünüyorum” demiştir. Gerçekleştirilecek olan denetim sonrasında çalışmasına sansür uygulanması korkusuyla pek çok araştırmacı, araştırma çıktılarını yayımlamadan önce arşivle paylaşmaya sıcak bakmayacaktır. Ancak belki de bu, aksi takdirde erişilemeyecek kayıtlara erişim için ödenmesi gereken bir bedeldir.

Belgelerin oluşturulması ile erişime sunulmaları arasındaki uzun zaman aralığı, teorik olarak arşivcileri koleksiyonları mümkün olduğunca kullanıcı odaklı hâle getirmek için teşvik etmektedir. Neticede arşiv belgelerini gerekli süreç ve işlemlerden geçirmek için fazlasıyla uzun bir zamana sahip olmak, arşivciler için bu durumu kolaylaştırmaktadır. Ayrıca koleksiyonun gizli ya da hassas olmayan

³⁷ James Elder and David Hay, Interview with author, 28 Mayıs 2021.

kısımlarını daha hızlı erişime açmak için strateji geliştirmek de daha kolay olacaktır. Ancak koleksiyonların 20 yıl ya da daha uzun bir süre erişime açık olmayacağını bilmek, arşivcilerde “bekleyip görelim” yaklaşımına yol açabilmektedir. Araştırma kapsamında görüşülen kişilerden birinin, “Temelde koleksiyonun bir kısmının yasal açıdan erişime açılması mümkün değilken, neden şimdi erişim konusunda bu kadar zaman harçayalım ki?” söylemi de bu durumu doğrular niteliktedir.³⁸

Doğuştan dijital koleksiyonlara erişimin önündeki tek engel “veri koruma” değildir. Bu koleksiyonların boyutu da büyük bir endişe kaynağıdır. Bu durum özellikle de devasa miktarlarda veriyi depolamak ve yönetmek için sınırlı işgücü ve mali kaynaklara sahip olan küçük kurumlar için geçerlidir. Arşivler genellikle bu boyutta verileri düzenlemekte ve kataloglamakta zorlanmakta ve bu durum doğuştan dijital koleksiyonların daha az erişilebilir olmasına sebep olmaktadır.³⁹ Ayrıca, bir koleksiyonun sürdürülebilirliğini sağlamak için önemli olan “birden fazla kopyanın korunması” ilkesinin uygulanmasını da zorlaştırabilmektedir. Mevcut durumda British Library ve diğer derleme kütüphaneleri tarafından arşivlenmesi için UK Web Archive, tek nüsha paylaşmaktadır. Öte yandan, National Library of Scotland yakın zamanda belgeleri iki nüsha şeklinde tutacağını açıklamıştır.⁴⁰ Bazen belirli bölümler araştırmacıların erişimine açılrsa dahi, koleksiyonların tamamını erişilebilir hâle getirmek çoğunlukla bir seçenek olarak görülmemektedir. Örneğin, Irish Traditional Music Archive bünyesinde terabaytlarca materyal (müzik performans videoları da dâhil) bulundurmaktadır. Ancak bu materyallerin bazılarını erişilebilir hâle getirmek ve kopyaların yeterli kalitede olduğundan emin olmak için, oldukça yoğun bir çaba gerekmektedir.⁴¹

Muhafaza ve erişim süreçleri arasındaki farklılıklar, kullanıcı açısından zorluklara yol açmaktadır. Euan Cochrane (Dijital Koruma Müdürü, Yale University Library), doğuştan dijital belgelerin topluca edinildiğini ve işlendiğini belirtmektedir. Muhafaza aşamasında, içeriği kontrol eden arşivciler tüm içeriğin görüntüsünü alıp saklayabilirken, erişim aşaması çok daha zahmetlidir ve zaman almaktadır. “Birişi herhangi bir belgeye erişim talebinde bulunduğunda, arşivcilerin ilgili koleksiyon içerisinden talep edilen bilgileri bulması, incelemesi ve hatta ilgili arşiv belgesinin yeterince kataloglanmadığı durumlarda daha ayrıntılı kataloglama yapması gerekmektedir”.⁴² Kısacası erişim sürecini otomatik hâle getirmek koruma sürecine kıyasla çok daha güçtür.

Kullancılara doğuştan dijital materyallere erişebilmesi için uygun bir arayüz tasarlamak birçok arşiv kurumu açısından oldukça zordur. Çünkü kullanıcıların kayıtları değiştiremeyeceğinden ya da silemeyeceğinden emin olmaları

³⁸ [Anonim], Two interviews with author, 27 Mayıs 2021.

³⁹ Rachel Hosker, Interview with author, 19 Mayıs 2021.

⁴⁰ Stuart Lewis, Gill Hamilton, and Stephen Rigden, Interview with author, 19 Mayıs 2021.

⁴¹ Treasa Harkin ve Liam O'Connor, Interview with author, 20 Mayıs 2021.

⁴² Euan Cochrane, Interview with author, 26 Mayıs 2021.

gerekmektedir.⁴³ Kullanıcıların dijital dosyalara erişim biçimlerini denetim altında tutabilmek, doğuştan dijital belgelerin kütürlüğünün de gerektirdiği gibi ileri düzeyde teknolojik beceriler gerektirmektedir. Callum McKean (Baş Kütür, British Library) konuyla ilgili olarak şunları söylemiştir: “Bu süreçte sadece kütürlere ve teknoloji uzmanlarından daha fazlasına ihtiyaç duyulmaktadır, çoğu zaman bunlar faydalı olabilir ancak bu süreci etkili bir şekilde yürütülebilmek, bu iki dünya arasında köprü kurabilecek ve bunları tercüme edebilecek insanlarla mümkündür”.⁴⁴ McKean, dijital koleksiyonlarla ilgili kodlama tekniklerini öğrenmek için Uygulamalı Veri Bilimi kursuna katılmıştır. Bu tür bir eğitim kültürel miras uzmanları için hâlâ alışılmadık bir durum olarak değerlendirilmektedir. Ancak McKean'e göre, sektör için çalışanları bu yönlerde geliştirmek ve bu becerilere sahip kişileri işe almak önemli bir öncelik olarak kabul edilmelidir.

Kıdemli dijital araştırmacı olarak çalışan Mark Bell (The National Archives UK) ve bazıları ise kodlama becerilerinin dijital koleksiyonlarla ilgilenen tüm uygulamacılar için gerekli olmadığını düşünmektedir. Arşivlerde yapay zekâ uygulamalarına ilgi duyan personelin dahi programlama dillerini bilmeleri gerektiğini savunmaktadır. Ancak buna rağmen, “grafikler veya olasılıklar ya da sayısal veya görsel çıktılar söz konusu olduğunda, uygulamacıların veri çıktılarını yorumlama becerilerine” ihtiyaçları bulunmaktadır.⁴⁵ Özetle, süreçte görev alan uygulamacıların teknolojik eğitiminin nasıl veya ne düzeyde olması gerektiği konusunda bir fikir birliği yoktur ancak McKean ve Bell gibi profesyoneller dahi, bu sektörde görev yapan uygulamacıların becerilerinin geliştirilmesi için kat edilmesi gereken uzun bir yol olduğu konusunda hemfikirdir.

Dijital koleksiyonlara yönelik mevcut erişim düzeyleri

Çalışmanın buraya kadar olan bölümünde ele alınan temel engeller -veri koruma, kapsam belirsizlikleri ve dijital beceri eksiklikleri-, dijital koleksiyonların araştırmacılar için çoğunlukla neden erişilemez durumda olduğunu açıklamaktadır. National Library of Wales'ta çalışan Sally McInnes (Özgün Koleksiyonlar ve Koleksiyon Bakımı Başkanı) kurumdaki e-posta arşivlerinin “kurumsal ağ üzerinde herhangi bir yerde” tutulduğunu ve onları henüz herhangi bir değerlendirmeye tabi tutmadıklarını belirtmiş, ancak buna yönelik planlamaların olduğunu da eklemiştir.⁴⁶ Bu koleksiyonlar içerisinde yer alan veriler tamamen gizlenmiş ve araştırmacılar tarafından erişilemez durumdadır. Aynı durum Yale University Library'de yer alan hassas veriler içeren e-posta koleksiyonları için de geçerlidir. Cochrane bu konuya yönelik olarak, ölümünden hemen önce belgelerini arşive teslim eden bir plastik cerrahı örnek vermektedir: “Bu belgeler arasında yüz binlerce e-postanın

⁴³ Rachel Hosker, Interview with author, 19 Mayıs 2021.

⁴⁴ Callum McKean, Interview with author, 26 Mayıs, 2021.

⁴⁵ Mark Bell, Interview with author, 27 Mayıs, 2021.

⁴⁶ Sally McInnes, Interview with author, 26 Mayıs, 2021.

bulunduğu gelen kutusu da bulunuyordu ve bunların çoğunda hasta verileri yer alıyordu. Dolayısıyla böyle bir durumda, bu verilerle ne yapacağınızı ancak hayal edebiliyorsunuz”.⁴⁷

Doğuştan dijital ve dijitalleştirilmiş koleksiyonlar erişilebilir olsa bile, kullanıcıların belgeleri görüntülemek için genellikle ilgili kuruma gitmeleri gerekmektedir. Dolayısıyla belgelere erişebilmek için zaman, finansman ve seyahat etmek için gerekli fiziksel imkâna sahip olabilmek bir zorunluluktur. Örneğin Seven Stories, illüstratör Chris Fulton ile ilgili Photoshop dosyaları, PDF'ler, JPEG'ler ve diğer dosya formatlarını içeren bir dijital koleksiyona sahiptir. Araştırmacıların bu dijital illüstrasyonlara başvurmak için Newcastle'a seyahat etmesi gerekmektedir, çünkü arşiv kurumunun bunları çevrimiçi olarak kullanıma sunma kapasitesi bulunmamaktadır.⁴⁸ Benzer olarak Transport for London Archive için de aynı durum geçerlidir. Bununla birlikte, tüm materyaller erişime açık değildir. Tamara Thornhill buna yönelik olarak: “Sistemlerimizde yalnızca erişime açık ya da kapalı seçenekleri mevcut. Ne yazık ki sadece üst verileri erişime açma imkânımız bulunmuyor” demiştir.⁴⁹ Bu durum, uygulamada arşivcilerin yalnızca üst veriyi paylaşmak gibi bir orta yol seçeneğine sahip olmadığını ve pek çok belgenin keşfinin mümkün olamayacağını bir göstergesidir.

İngiltere'de 2013 tarihli Non-Print Legal Deposit Regulations (Basılı Olmayan Yasal Emanetler Yönetmeliği) kapsamında, kullanıcıların geçmişte internet üzerinden erişime açık olan materyallere ulaşabilmesi için kayıtların tutulduğu kurumlara gitmeleri gerekmektedir. Koleksiyonun büyük kısmı sadece dokuz bölgede bulunan altı derme kütüphanesinde görüntülenebilmektedir. Bunlar: British Library (Londra St Pancras ve Boston Spa), National Library of Wales (Aberystwyth ve Cardiff), National Library of Scotland (Edinburgh ve Glasgow), Bodleian Library (Oxford), Cambridge University Library ve Library of Trinity College, Dublin'dir. Buna ek olarak, Birleşik Krallık'ta yaklaşık olarak 5 ila 10 milyon farklı internet sitesi bulunmaktadır. Ancak sadece 19.000+ civarı internet sitesi UK Web Archive üzerinden, sahiplerinin de iziniyle her yerden görüntülenebilmektedir.⁵⁰

Öte yandan Amerika Birleşik Devletleri'nde durum çok farklıdır. “Internet Archive” düzenli olarak internet sitelerini derlemekte ve bunları çevrimiçi olarak erişilebilir hâle getirmektedir. ABD'de yürürlükte olan Fair Use (Adil Kullanım) Yasası, Birleşik Krallık'ta yazılı olmayan saklama kurallarından çok daha esneklerdir. İngiliz mevzuatı erişim konusunda oldukça kısıtlayıcı olsa da, derme kütüphanelerine materyalleri toplama konusunda açık bir yetki vermektedir. Bir görüşmeci konuyla ilgili şöyle demiştir: “Materyalleri toplamak için yasal bir yetkinin ve yükümlülüğün olması iyi bir şey çünkü British Library ve benzer diğer kütüphaneler

⁴⁷ Euan Cochrane, Interview with author, 26 Mayıs 2021.

⁴⁸ Krie McKie, Interview with author, 28 Mayıs 2021

⁴⁹ Tamara Thornhill, Interview with author, 27 Mayıs 2021.

⁵⁰ [Anonim], Two interviews with author, 27 Mayıs 2021. Ayrıca bkz. <https://www.bl.uk/collection-guides/uk-web-archive>. [Erişim tarihi 20 Kasım 2021]

uzun vadeli planlama yapmaktadır. Bundan dolayı bence 50 ya da 100 yıl sonra da hâlâ burada olma olasılığımız oldukça yüksek”.⁵¹ Kimileri ise kullanıcıların UK Web Archives'a belirlenen kütüphanelerde erişmelerini gerektiren bu duruma daha eleştirel yaklaşmaktadır. William Kilbride (Genel Müdür, Digital Preservation Coalition), bu konuda şunları söylemektedir: “Birçok insan bu materyallerin orada olduğunu ya da nasıl kullanacağını bilmiyor bile”.⁵² Kilbride'a göre erişim olmadan koruma da olmaz, çünkü kullanıcıların ihtiyaç ve beklentilerini doğru bir şekilde anlamak çok önemlidir.

Söz konusu basılı koleksiyonun dijital ortama aktarılması olduğunda, ticari şirketlerle yapılan sözleşmeler sebebiyle kurumlar genellikle dijital kopyaları web üzerinden paylaşmamaktadır. Şirketler, çoğu zaman dijital kopyaların kurumun web sitesi ya da herhangi bir platform üzerinden kullanıcılara sunulması durumunda, erişim taleplerini ücretlendirmektedir. Dijitalleşme sonrasında kütüphaneler ve arşivler ücretsiz olarak dijital kopyalara sahip olmakta ve bu kopyaları kurum içinde erişime açabilmektedir. Ancak sahip oldukları kopyaları, web sitelerinde ya da diğer çevrimiçi platformlarda sunmaları yasaktır. Stuart Lewis bu konuda “Esasen yaptığımız şey, daha sonra çevrimiçi hâle getiremeyeceğimiz koleksiyonlarımızı bir başkasına satmaktır” demiştir. Öte yandan The National Library of Scotland'ın farklı bir modele geçmeyi planlamakta olduğunu belirten Lewis: “Aslında amacımız şu: Kurumların dijitalleştirme işlemlerini, ücreti karşılığında NLS bünyesi içerisinde yapabilmek. Çünkü kurumların dijitalleştirme işlemleri çoğu zaman üçüncü bir taraf tarafından gerçekleştiriliyor ve biz de iletilen kopyaların kalitesinden genellikle memnun kalmıyoruz. Yani temelde bu ticari rolü kendimiz üstlenmeye çalışıyoruz.” demiştir.⁵³

Dijitalleştirilmiş koleksiyonlara erişim konusu, pandemi döneminde daha da öne çıkmıştır. Görüşülen kişilerden birinin de belirttiği gibi, dijitalleştirilen kültürel mirasımızın büyük bir kısmına ilk etapta yapılan düzenlemeler nedeniyle açık erişim sağlanamamıştır. Kütüphaneler ve arşivler bu ticari sözleşmelerden telif ücreti şeklinde bir gelir kaynağı elde etseler de, “dijitalleştirme projelerinde yer alan materyalin tam ekonomik değerini” görememektedirler.⁵⁴ Ayrıca kullanıcıların dijitalleştirilmiş bu materyallerle yapabilecekleri araştırmalar da sınırlıdır. Üst verilere açık bir şekilde erişilememesi, araştırmacıların son yirmi yılda üretilen önemli sayıda dijitalleştirilmiş materyali analiz etme olasılığını oldukça düşürmektedir.

Pandemi sırasında kurumlar kapatıldığında, kullanıcıların ücretlendirilmiş dijital kopyalar için ödeme yapmaktan başka seçeneği kalmamıştır. History of Parliament Trust Direktörü Paul Seaward, British Library ve The National Archives'ta bulunan bazı önemli koleksiyonların ProQuest tarafından dijitalleştirildiğine dikkat

⁵¹ [Anonim], Two interviews with author, 27 Mayıs 2021.

⁵² William Kilbride, Interview with author, 19 Mayıs 2021.

⁵³ Stuart Lewis, Gill Hamilton, and Stephen Rigden, Interview with author, 19 Mayıs 2021

⁵⁴ [Anonim], Two interviews with author, 27 Mayıs 2021.

çekerek: “Bu koleksiyonlara yalnızca oldukça pahalı ve ticari çevrimiçi yayınlar aracılığıyla erişilebiliyor, dolayısıyla bu büyük bir sorun teşkil ediyor” demiştir.⁵⁵

Erişim sorunlarına olası çözümler

Dijital koleksiyonlara erişim sorununu çözmek düşünöldüğü kadar kolay değildir. Basılı olmayan eserlerin depolanmasına ilişkin yasal düzenlemeler göz önüne alındığında, görüşölen kişilerden birçoğu açık erişimin önemli bir itici güç hâline geldiği bu dönemde, ilgili yasal düzenlemelerin yetersiz olduğuna dikkat çekmektedir. İnternet üzerinden sunulan arşivlere erişimi kısıtlamak, o arşivlerden yararlandıktan sonra açık erişimli dergilerde yayın yaparak değerli araştırma sonuçları üretme potansiyeli olan araştırmacılar göz önüne alındığında mantıklı değildir. Mevcut mevzuat daha az kısıtlayıcı hâle gelse dahi, pek çok kurum rishten kaçınmaya devam etmek isteyecektir. Bu durum, şu an olduğu gibi önemli belgelere erişimi engellenen pek çok araştırmacıyı hayal kırıklığına uğratacaktır. Hassas belgelerin erişime açılması, özellikle itibarı yüksek kurumlar için büyük bir risk teşkil etmektedir. Buna yönelik olarak görüşölen kişilerden biri “Biz halk tarafından güven duyulan bir kurum olmak istiyoruz ki zaten öyle olduğumuzu da düşünöyoruz ve bunu korumak istiyoruz” demiştir.⁵⁶

Tüm dijital koleksiyonları internet üzerinden ücretsiz olarak erişime açmak bir ütopya olarak kalmaya devam ederken, bazı kurumlar kayıtlı kullanıcılar için sanal okuma odaları oluşturarak daha pragmatik bir yaklaşım benimsemektedir. Yale University Library, kullanıcıların kendi bilgisayarlarından sınırlandırılmış içeriği görüntüleyebilecekleri bir çevrimiçi platform üzerinde çalışmaktadır. Bu platformda kullanıcılar kendi tarayıcılarını kullanabilmekte ancak materyalleri indirememektedir.⁵⁷ UK National Archives'da çalışan Mark Bell de farklı erişim seviyeleri sunabilecek güvenli ve sanallaştırılmış ortamlarla ilgilenmektedir. Bu fikir, Bell'in “Alan Turing Institute” ile birlikte organize ettiği internet arşivindeki bir veri çalışma grubu deneyimine dayanmaktadır. Bu çalışmalar esnasında Bell ve meslektaşları, hassas olmayan materyaller üzerinde çalışmalarını sebebiyle sistemde tanımlanan en düşük güvenlik seviyesine sahiplerdi. En düşük güvenlik seviyesinde sahip oldukları yetkiler; yeni veri setleri ekleyebilme, kopyalama, yapıştirma ve benzeri işlemleri içermekteydi. Ancak daha yüksek güvenlik seviyelerinde bu işlevler mevcut değildi ve ekran görüntüsü almak, veri eklemek ya da çıkarmak gibi temel işlevleri gerçekleştirmek olanaksızdı. Materyallerin sunulduğu platform oldukça kısıtlayıcı olarak tasarlanmasına rağmen, yine de kullanıcıların verilerle çalışmasına imkân vermekteydi. Bell'e göre, bir bilgisayar ile erişilebilen ve materyale erişimde ağır kısıtlamalar getiren bu model, erişim sorununu çözmek için “kullanılabilecek bir yöntem”dir.⁵⁸

⁵⁵ Paul Seaward, Interview with author, 28 Mayıs 2021.

⁵⁶ [Anonim], Two interviews with author, 27 Mayıs 2021

⁵⁷ Euan Cochrane, Interview with author, 26 Mayıs 2021.

⁵⁸ Mark Bell, Interview with author, 27 Mayıs, 2021.

Her geçen gün çok sayıda kurum, koleksiyonlarını daha keşfedilebilir ve araştırmacılar için erişilebilir hâle getirmek amacıyla Yapay Zekâ ve Makine Öğrenimini kullanmaktadır. Otomatik olarak üst veri oluşturmak, yapay zekâ sistemleri tarafından gerçekleştirilebilecek bir işlemdir. Bu nedenle The Irish Traditional Music Archive, melodileri tanımlamak için Yapay Zekâ ve Makine Öğrenimini kullanmaya yönelik çalışmalar yürütmektedir. Örneğin, 1960'larda kaydedilmiş bir ses bandı, 50-60 melodi içeren bir buçuk saatlik bir müzik olarak dijitalleştirilmiştir. Söz konusu yüzlerce ses kaydı içeren koleksiyonlar olduğunda, yapay zekâ daha sonra araştırmacıların kullanımına sunulacak olan bir melodi veri setinin oluşturulmasını sağlayabilmektedir.⁵⁹

Çok az sayıda üst veri içeren koleksiyonlara bir başka örnek de internet arşivleridir. Çoğunlukla ilgili sitenin yalnızca başlık bilgisi üst veri olarak girilmektedir. Yapay Zekâ ve Makine Öğrenimi, internet sitelerini siyaset veya kültür gibi geniş kategorilere ayırabilmektedir. Bu sayede araştırmacılar ilgilendikleri kategorilere odaklanabilmektedir.⁶⁰ Ayrıca, fotoğrafı çekilen ve daha sonra dijital ortama aktarılan tablolar da dâhil olmak üzere, tarihî koleksiyonlardaki ihtilafli üst verileri belirlemek için Yapay Zekâ kullanılabilir. Antoine Isaac (Europeana Araştırma ve Geliştirme Müdürü) burada amaçlananın hoş olmayan tarihî olayları gizlemek olmadığına dikkat çekerek: “Eğer elimizde ‘köle’ olan bir insanı temsil eden bir resim varsa, köleliğin var olduğu gerçeğini gizleyemeyiz” demiştir.⁶¹ Ancak bu ve benzeri ihtilafli terimlere yönelik olarak artan farkındalık, bazı müzelerin sanat eserlerinin başlıklarını değiştirmek, -örneğin köleleştirilen kişinin bireysel özelliklerine odaklanacak şekilde-, ve koleksiyonları tanımlamak için yeni yollar aramasına sebep olmaktadır.

Arşivlerde, Yapay Zekâ ve Makine Öğrenimi dosya türlerini tahmin etmek için de kullanılmaktadır. Dijital koruma uzmanı olan Santhilata Venkata (The National Archives UK), kuruma sıklıkla bozuk verilere sahip metin tabanlı dosyaların geldiğini belirtmektedir. Yapay Zekâ, dosyanın içeriğini otomatik olarak inceleyebilmekte ve ardından dosya türleri hakkında tahminde bulunabilmektedir. Bu da dijital koruma ve erişim açısından son derece önemlidir.⁶²

Üst verilerin iyileştirilmesi ve dosya türlerinin tahmin edilmesi elbette çok önemlidir, ancak Yapay Zekâ ve Makine Öğreniminin arşivlerdeki belki de en önemli kullanım alanı hassas materyalleri belirleme becerisidir. Hassasiyet incelemesi, Stanford University's Special Collections & University Archives (Stanford Üniversitesi Özel Koleksiyonlar ve Üniversite Arşivleri) tarafından geliştirilen ve tarihi e-posta arşivlerinin değerlendirilmesini, işlenmesini, korunmasını, keşfedilmesini ve teslim edilmesini sağlayan ücretsiz ve açık kaynak kodlu bir yazılım olan ePADD'in bir parçasıdır. Ancak, ePADD'in Doğal Dil İşleme özelliğinin hassasiyet

⁵⁹ Treasa Harkin ve Liam O'Connor, Interview with author, 20 Mayıs 2021.

⁶⁰ [Anonim], Two interviews with author, 27 Mayıs 2021

⁶¹ Antoine Isaac, Interview with author, 28 Mayıs 2021.

⁶² Santhilata Venkata, Interview with author, 21 Mayıs 2021.

incelemesi için yeterli olduğu konusunda fikir ayrılıkları bulunmaktadır. İngiliz şair Wendy Cope'un arşivi üzerinde küratörlük çalışması yapan Callum McKean, konuyla ilgili şunları söylemiştir: “ePADD'in hatalı sonuç verdiği durumlar olabiliyor. Örneğin alışveriş listesinde mantarın yer aldığı durumlarda, bağlama bakmaksızın mantar kelimesini uyuşturucu olarak sınıflandırıyor, dolayısıyla çok sayıda yanlış sonuç elde edebiliyorsunuz”.⁶³ Bunlara ek olarak ePADD, Cope'un diğer yazarlar hakkında eserlerinde yer verdiği çok sayıda şifrelenmiş kişisel bilgiyi de çözümleyemediğinden, hassas veri olarak tanımlanamamaktadır.

Kütüphaneler ve arşivlerde Yapay Zekâ ve Makine Öğrenimi kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte hizmet tasarımında kullanıcı geri dönüşleri, kullanıcıların koleksiyona erişim ve kullanım biçimleri daha fazla önem kazanmaya başlamıştır. Kütüphane ve arşivlerde görev yapan uzmanlar, üst veri belirleme veya kataloglama sürecine yardımcı olmak için ya da hassas ve normal belgeler arasındaki ayrımın yapılabilmesi için Yapay Zekâ ve Makine Öğreniminin faydalanabilmektedir. Ayrıca araştırmacılar tarafından çok sayıda belgenin ya da verinin (örneğin internet arşivleri) analiz edilebilmesi için kullanılmaktadır. Tüm bu teknolojik ilerlemeler veriye erişimi gerektirmektedir. Erişim olmadan yeni bilgi kaynaklarının ortaya çıkabilmesi söz konusu değildir.

Yapay Zekâ ve Makine Öğrenimi, hassasiyet kontrolleri veya üst veri tanımlama gibi işlemlere yardımcı olma potansiyeline sahip olsa da teknolojik gelişmeler tek başına erişim sorununu çözmek için yeterli olmayacaktır. Telif hakkı ve veri koruma ile ilgili yasal kısıtlamalar, dijital varlıklara yönelik erişim uygulamalarını engelleyici niteliktedir. Bu yasaların özellikle hassas ya da gizli olmayan belgelere açık erişimi destekleyecek şekilde geliştirilmesi gerekmektedir. Birleşik Krallık “Ulusal Veri Stratejisinde” verilerin “uygun şekilde erişilebilir, taşınabilir ve yeniden kullanılabilir” olması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu strateji, Birleşik Krallık'ta verinin gücünün en iyi şekilde nasıl ortaya çıkarılacağını belirlemektedir. Birleşik Krallık hükümeti verileri daha erişilebilir hâle getirmek için temel öncelikler olarak Yapay Zekâ ve veri bilimine odaklanmış durumdadır. Bu kapsamda UK AI Council's (Birleşik Krallık Yapay Zekâ Konseyi) tarafından 2021 yılının başlarında yayınlanmış olan “Yapay Zekâ Yol Haritası” ve “UKRI Yapay Zekâ Yol Haritası” başlıklı iki önemli belge Yapay Zekâ ve veri bilimini temel alarak oluşturulmuştur. “UKRI AI Yol Haritası” özellikle “veriye yetersiz erişim” sorununu ele alarak, Beşerî Bilimler ve Fen Bilimleri de dâhil olmak üzere “disiplinler arası” daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulduğunu vurgulamaktadır.

“Dijital karanlık çağa” ilişkin farkındalığın artması, yirmi yıl önce Birleşik Krallık ve İrlanda'da Digital Preservation Coalition (Dijital Koruma Koalisyonu) kurulmasına yol açmıştır. Koalisyon o zamandan bugüne kadar 100'den fazla kurumsal üyesi olan küresel bir organizasyona dönüşmüştür. Bu doğrultuda odak noktası koruma yerine erişim olan küresel nitelikte bir kullanıcı topluluğunun oluşturulması önerilmektedir. Bu topluluk arşivciler, kütüphaneciler ve diğer

⁶³ Callum McKean, Interview with author, 26 Mayıs 2021.

profesyonellerle birlikte, “kapalı/kısıtlı” arşivler sorununa pratik çözümler getirmelidir. Topluluk, telif hakkı yasalarının esnetilmesi ve mevzuatta araştırma amaçlı istisnaların artırılması için gerekli lobi faaliyetlerini yürüterek, yasal kısıtlamalara dayalı erişimdeki başlıca sınırlamaları ele almalıdır. Ayrıca dijitalleştirme ve telif hakkı işlemleri için ilave kaynaklar sağlamak üzere kampanya yürütmelidir. The National Archives UK'den Mark Bell'in belirttiği gibi, “tüm bu zorluklar üzerinde bir topluluk olarak çalışmak, bizim için gerçekten önemli olacaktır. Söz konusu ister fikirler ister teknolojinin kendisi ister platformlar ya da sadece veri paylaşımı olsun, sonuçta mühim olan paylaşımın olmasıdır”.⁶⁴

Finansman

Fon, Arts And Humanities Research Council (Sanat ve Beşerî Bilimler Araştırma Konseyi)'den AH/ V002341/1. hibe numarası ile alınmıştır.

Açık Erişim

Bu makale, orijinal yazar(lar)a ve kaynağa uygun şekilde atıfta bulunduğunuz, Creative Commons lisansına bir bağlantı verdiğiniz ve değişiklik yapıp yapılmadığını belirttiğiniz sürece, herhangi bir ortam veya formatta kullanım, paylaşım, uyarılama, dağıtım ve çoğaltmaya izin veren Creative Commons Attribution 4.0 Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır. Bu makalede yer alan görseller veya diğer üçüncü taraf materyalleri, aksi belirtilmedikçe, makalenin Creative Commons lisansına dâhildir. Eğer materyal Creative Commons Attribution 4.0 lisansına dâhil değilse ve kullanım amacınız yasal olarak uygun değil veya izin verilen kullanımı aşıyorsa, doğrudan telif hakkı sahibinden izin almanız gerekecektir. Bu lisansın bir kopyasını görüntülemek için <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> adresini ziyaret edebilirsiniz.

Kaynakça

- [Anonim]. Interview with author, 28 Mayıs 2021.
- [Anonim]. Interview with author, 2 Kasım 2020.
- [Anonim]. Two interviews with author, 27 Mayıs 2021.
- A. Gondek, Interview with author, 20 Mayıs 2021.
- A. Isaac, Interview with author, 28 Mayıs 2021.
- A. Seles, Interview with author, 28 Mayıs 2021.
- C. McKean, Interview with author, 28 Mayıs 2021.
- C. Prom, Preserving Email, 2nd ed. (Digital Preservation Coalition, 2019), <https://doi.org/10.7207/twr19-01>
- D. Keating and J. Finegan, Interview with author, 28 Mayıs 2021.

⁶⁴ Mark Bell, Interview with author, 27 Mayıs, 2021.

- D. Meissner and M. Greene, "More Application While Less Appreciation: The Adopters and Antagonists of MPLP," *Journal of Archival Organization* 8 (2010): 174–226, <https://doi.org/10.1080/15332748.2010.554069>
- David Bearman, "Managing Electronic Mail," *Archival Management* 22 (1994): 28–50, <https://publications.archivists.org.au/index.php/asa/article/view/8385/8379> (Erişim tarihi: 12 Haziran 2021).
- E. Cochrane, Interview with author, 26 Mayıs 2021.
- E. LeClere, "Breaking Rules for Good? How Archivists Manage Privacy in Large-Scale Digitisation Projects," *Archival Management* 46 (2018): 289–308, <https://doi.org/10.1080/01576895.2018.1547653>
- J. A. Johnston, D. A. Wallace, and R. L. Punzalan, "Messages Sent, and Received? Changing Perspectives and Policies on U.S. Federal Email as Record and the Limits of Archival Accountability," *Archival Science* 19 (2019): 309–29, <https://doi.org/10.1007/s10502-019-09318-8>
- J. Elder and D. Hay, Interview with author, 28 Mayıs 2021.
- J. Schmidt and J. Ardam, "On Excess: Susan Sontag's Born-Digital Archive," *Los Angeles Review of Books* (2014), <https://lareviewofbooks.org/article/excess-susan-sontags-born-digital-archive/> (Erişim tarihi: 14 Haziran 2021).
- K. McKie, Interview with author, 28 Mayıs 2021.
- L. Jaillant, "After the Digital Revolution: Working with Emails and Born-Digital Records in Literary and Publishers' Archives," *Archival Management* 47 (2019): 285–304, <https://doi.org/10.1080/01576895.2019.1640555>
- M. Bell, Interview with author, 27 Mayıs 2021.
- M. Greene and D. Meissner, "More Product, Less Process: Revamping Traditional Archival Processing," *American Archivist* 68 (2005): 208–63, <https://doi.org/10.17723/aarc.68.2.c741823776k65863>.
- M. Kirschenbaum, R. Ovenden, and G. Redwine, *Digital Forensics and Born-Digital Content in Cultural Heritage Collections* (Council on Library and Information Resources, 2010), <https://www.clir.org/pubs/reports/pub149/> (Erişim tarihi: 12 Haziran 2021).
- M. Moravec, "Feminist Research Practices and Digital Archives," *Australian Feminist Studies* 32 (2017): 186–201, <https://doi.org/10.1080/08164649.2017.1357006>
- M. Terras, "The Rise of Digitization: An Overview," in *Digitisation Perspectives*, ed. R. Rikowski (Sense Publishers, 2011), 3–20.
- N. Smith, "Digitising Documents for Public Access," in *Digital Heritage: Applying Digital Imaging to Cultural Heritage*, ed. L. MacDonald (Butterworth-Heinemann, 2006), 3–32.
- P. M. Gooding, *Search All About It: A Mixed Methods Study into the Impact of Large-Scale Newspaper Digitisation* (University College London, 2014), Ph.D.
- P. Seaward, Interview with author, Mayıs 28, 2021.
- R. Cordell, *Machine Learning + Libraries* (Library of Congress, Washington, D.C.), <https://labs.loc.gov/static/labs/work/reports/Cordell-LOC-ML-report.pdf?loclr=blogsig> (Accessed July 14, 2021).
- R. Hosker, Interview with author, Mayıs 19, 2021.
- R. Milne, "The Research Support Libraries Programme, the Distributed National Collection, and the Importance of Cross-Sectoral Collaboration," in *Do We Want to Keep Our Newspapers?*, ed. D. McKitterick (2002), 81–85.
- S. Baldock, "Wendy Cope's Email Archive at the British Library," presentation at the conference *Archives, Access, and AI: Working with Born-Digital and Digitised Archival Collections*,

- <https://www.poetrysurvival.com/programme-aracai-conference/> (Erişim tarihi: 17 Kasım 2021).
- S. Lewis, G. Hamilton, and S. Rigden, Interview with author, 19 Mayıs 2021.
- S. Martínez-Cardama and A. R. Pacios, “National Archives’ Priorities: An International Overview,” *Archival Science* 22 (2022): 1–42, <https://doi.org/10.1007/s10502-021-09367-y>
- S. McInnes, Interview with author, 26 Mayıs 2021.
- S. Peltzman et al., Levels of Born-Digital Access (Digital Library Federation, part of the Council on Library and Information Resources, 2020), <https://osf.io/r5f78/> (Erişim tarihi:12 Haziran 2021).
- S. Ross and A. Gow, Digital Archaeology: Rescuing Neglected and Damaged Data Resources: A JISC/NPO Study with the Electronic Libraries (eLib) Programme on the Preservation of Electronic Materials (Library Information Technology Centre, 1999).
- S. Venkata, Interview with author, 21 Mayıs 2021.
- T. Cook, “Electronic Records, Paper Minds: The Revolution in Information Management and Archives in the Post-Custodial and Post-Modernist Era,” *Archival Management* 22 (1994): 300–28, <https://publications.archivists.org.au/index.php/asa/article/view/8433/8427> (Erişim tarihi:12 Haziran 2021).
- T. Harkin and L. O’Connor, Interview with author, 20 Mayıs 2021.
- T. Hauswedell et al., “Of Global Reach Yet of Situated Contexts: An Examination of the Implicit and Explicit Selection Criteria that Shape Digital Archives of Historical Newspapers,” *Archival Science* 20 (2020): 139–65, <https://doi.org/10.1007/s10502-020-09332-1>
- T. R. Hart, D. de Vries, and C. Mooney, “Australian Law Implications on Digital Preservation,” presentation at the IPRES conference.
- T. Thornhill, Interview with author, 27 Mayıs 2021.
- W. Kilbride, Interview with author, 19 Mayıs 2021.

Yayıncının Notu

Springer Nature, yayımlanan haritalar ve kurumsal bağlantılardaki yasal yetki iddiaları konusunda tarafsız kalmaktadır.